

Det subjektiva rekvisitet vid psykisk abnormitet - en rättspsykiatrisk angelägenhet?¹⁾

Av

med. dr. JOEN BJÖRNBERG och jur. kand. KJELL BJÖRNBERG

Den straffrättsligt centrala frågan om det subjektiva rekvisitet har från svenskt rättspsykiatriskt håll knappast ägnats större uppmärksamhet; endast *Kinberg*²⁾ synes ha direkt berört den, i det han i sitt arbete „Aktuella kriminalitetsproblem i psykologisk belysning“ anförat några fall av mened, stöld och bedrägeri, där den tilltalades psykiska beskaffenhet gjort frågan aktuell. I förarbetena till brottsbalken synes bedömningen av uppsåt och oaktksamhet hos psykiskt abnorma icke ha varit föremål för diskussion. Efter brottsbalkens tillkomst synes frågan endast ha berörts i tvenne artiklar, och då beträffande särbestämmelsen för rustillstånd, Brb 1:2,2 st., nämligen historiskt av *Jäger-skiöld*³⁾ och tolkningsmässigt av *Strahl*⁴⁾. *Strahl* har, med ingående jämväl i övrigt på detta lagrum, analyserat nämnda delproblem och därvid även anlagt en del mera allmänna synpunkter på uppsåts- och oaktksamhetsproblemen.

En mera utförlig belysning av hithörande problemställningar under beaktande jämväl av de psykiska abnormtillståndens betydelse i dessa sammanhang har emellertid givits av den danske straffrättsexperten *Waaben*⁵⁾ i hans utförliga arbete „Det kriminelle forsæt“ (det kriminella uppsåtet), och de synpunkter, som däri framföres, kunna icke undgå att vinna beaktande, när man — i motsats till i strafflagen — i brottsbalken klart angivit, att gärningar, som objektivt ha en viss beskaffenhet, äro brottsliga även om gärningsmannen är minderårig eller sinnesslö, sinnessjuk eller därmed jämställd, under förutsättning, att det subjektiva rekvisitet är uppfyllt. Sett ur gängse synvinkel om skuld och ansvar betyder denna nya linje, att alla människor äro ansvariga för av dem begångna straffbelagda gärningar, om subjektiva rekvisitet är fyllt, d. v. s. om uppsåt, eller i vissa fall, oaktksamhet föreligger, även om det för minderåriga ej får och för nämnda

1) Artikelen bygger på av författarna utarbetat föredrag hållet vid rättspsykiatriska efterutbildningskursen i Göteborg maj 1967. — Kasuistiken må ej återgivas utanför fackpressen.

2) *Kinberg, Olof*: Aktuella kriminalitetsproblem i psykologisk belysning. Stockholm 1930.

3) Sv. J.T. 1965 s. 305.

4) Sv. J.T. 1965 s. 369.

5) *Waaben, Knud*: Det kriminelle forsæt. Kbhvn. 1957.

kategori psykiskt abnormalt ej behöver bli någon påföljd. Men även för dessa psykiskt abnormalt kräves följaktligen, att subjektiva rekvisitets uppfyllande prövas, och om prövningen utfaller negativt är brottsbalken ej tillämplig.

Det subjektiva rekvisitets uppfyllande består i ett konstaterande av att gärningens individuella psykologiska bakgrund är på visst sätt beskaffad, och för att brottsbalken i det särskilda fallet skall vara tillämplig kräves uppsåt; blott i vissa särskilt angivna fall är oaktsamhet tillfyllest. Från att tidigare det subjektiva kvalifikationskravet för de olika slagen av brott bedömdes särskilt, fastslogs i brottsbalken uppsåtprincipen generellt, ett förhållande som dock av motiven att döma icke avsetts innefatta någon förändring i dittillsvarande praxis. Om fastställandet i lagtexten har den psykologiska effekten, att i praktiken en mera inträngande prövning av uppsåtet sker, undandrar sig f.n. bedömande. Uppsåtsbegreppet innebär ansågs ej så stabiliserat, att det infördes i lagtexten, men det ansågs, att innebörden genom rättsfall var tämligen väl bestämd. — Det råder en betydande förbistring ifråga om bruket och betydelsen av de ord, som i detta sammanhang användes, från orsak i ena ändan av det verbala „spektrum“ så att säga, som består av en rad ord med mer eller mindre individuella bibetydelser — bl. a. bevekelsegrunder, motiv, anledning, skäl, beräkning, önskan, föresats, uppsåt, syfte — till avsikt i den andra. Med ordet motiv avser man i regel ett slutligt mål, och motiv i denna bemärkelse har ej betydelse för frågan om en gärning är brottslig eller ej. Uppsåtet och oaktsamheten rör däremot förhållandet till själva handlingen. Att en handling begås uppsåtligt anges i kommentarerna till brottsbalken vara ungefärligen likabetydande med att den begås med vett och vilja.

Uppsåtskravet innebär, att gärningsmannen skall ha en på visst sätt kvalificerad inställning till sitt handlande och dess följd. I huvudsaklig överensstämmelse med *Waaben* kan man urskilja tre skilda moment, som uppsåtet skall täcka.

Det första momentet rör själva handlingen. Det skall föreligga viss korrespondens mellan den handlandes medvetna föreställningsinnehåll och handlingen som kroppslig aktivitet eller passivitet. Det som härvid torde krävas, är inte inriktning på aktivitet eller passivitet utan blott möjlighet att kunna avstå från den (resp. möjlighet att kunna utföra den).

Det andra momentet rör omständigheterna vid handlingen d. v. s. gärningsmomenten. Det skall finnas viss grad av insikt och klarhet i förhållande till de viktigaste omständigheterna under vilka han handlar eller förhåller sig passiv.

Det tredje momentet rör handlingsföljderna. Häri kräves en viss psykisk inriktning mot resultatet av handlandet.

Av de inom svensk doktrin och praxis som hjälpmedel använda 3 olika teoretiska modellerna för bedömandet om uppsåt föreligger, *dolus directus*, *dolus indirectus* och *dolus eventualis*, är den sistnämnda givetvis alldeles särskilt intrikat i abnormfallen genom sin hypotetiska beskaffenhet i det att enligt svensk rätt ställes den fordran, att gärningsmannen måste anses skola ha begått gärningen, även om han varit fullt säker på att det brottsliga resultatet skulle inträda genom gärningens begående. —

Som i fortsättningen skall vidare utvecklas, har brottsbalkens tillkomst med dess principiella förskjutning av straffrättsreaktionens tyngdpunkt i riktning från ansvars- och skuldfrågorna till det profylaktiskt-terapeutiska området — paradoxalt nog — medfört, att kravet på bedömningen av det subjektiva rekvisitet i vissa fall fått större tyngd, nämligen beträffande de psykiskt abnorma.

Beträffande nämnda principiella nyorientering ifråga om straffrättsreaktionerna framhåller strafflagberedningen, att senare tiders uppfattning om brottspåföljdernas preventiva ändamål medfört, att uppdelningen av lagöverträdarna i straffbara och straffria väsentligen förlorat sitt berättigande. Denna synpunkt är i och för sig att från principiell psykiatrisk synvinkel tillfullo uppskatta, men i vad mån den stämmer med eller kan påverka de värderingar, som allmänt omfattas, är osäkert. Ur andra synpunkter aldrig så berättigade ändringar av ett rättsreaktionssystem kan inte utplåna de ledande idéinnehåll, som ligga till grund för de med straffbegreppet oupplösligt förbundna ansvars- och skuldbegreppen och avskaffa överjaget, och det är väl en öppen fråga, om ansvarsbegreppets utsträckning till att omfatta alla, även minderåriga, har täckning hos allmänna opinionen.

Även brottsbalken utgår sålunda naturligtvis i själva verket som alla andra dylika regelsystem från skuld och ansvar som förutsättning för balkens tillämplighet, även om detta larverats genom att utesluta de ifrågavarande orden.

Vad man emellertid inte synes ha beaktat, är att man — jämte den i verkligheten kvarstående, ehuru något överlappande uppdelningen i straffria och straffbara — i realiteten måste få en annan förändring i det straffrättsliga regelsystemets tillämplighet. Klientelet kommer nämligen att uppdelas i två andra grupper, nämligen en stor, där det subjektiva rekvisitet kan helt bedömas från normalpsykologiska utgångspunkter, och en, om ock relativt liten, där detta ej låter sig göra. Den sistnämnda gruppen består till en del av fall, som tidigare ansågs „otillräkneliga“, men nu „tillräknas“ brottet såtillvida, att de ådragit sig vissa, om också begränsade påföljder — detta om domstolen fastställer uppsåt (i särskilda fall oaktsamhet), annars anses att

intet brott blivit begånget och brottsbalken är ej tillämplig och den straffrättsliga proceduren leder beträffande den tilltalade, som dock förövat gärningen, icke till någonting.

Genom tillräknelighetsproblemets avskrivande försvann för-delen av en för straffrättsreglernas tillämplighet på den särskilda individen avgörande rent biologisk klassifikation, blott i sällsynta undantagsfall komplicerad av inflytandekravet av år 1946, och en betydligt mera intrikat psykologisk-biologisk bedömning av de psykiskt abnorma på grundval av juridiskt-psykologiska svårdefinierade begrepp, avseende det subjektiva rekvisitet, måste bli enda rättesnöret för klassificeringen. Denna har sålunda kommit att gälla frågan, huruvida brottsbalken överhuvudtaget är tillämplig eller ej i det särskilda fallet.

Uppgiften att härvid gå domstolen tillhanda är måhända inte särskilt eftersträfvansvärd för de redan nu hårt belastade rättspsykiatriska experterna, men det är svårt att se, hur man skall kunna undvara deras medverkan då det gäller att i vissa fall taga ställning till detta problem.

Denna uppfattning om rättspsykiatriens uppgift är i princip ej helt ny. I strafflagberedningens betänkande år 1942 angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser m. m. anfördes, att sakerförklaring ej borde ske före sinnesundersökningen, ehuru de objektiva förutsättningarna för en fällande dom förutsattes föreligga före denna. Det anfördes vidare, att „domstolens beslut om sinnesundersökning kan hava förestavats av en önskan att genom sinnesundersökningen få klarhet i vad mån hans psykiska konstitution och reaktionssätt göra hans förklaringar värda att beakta. Även då ett erkännande från den tilltalades sida föreligger, har läkaren skyldighet att tillse, om det eventuellt bör fränkännas betydelse. I tvivelaktiga fall bör alltså läkarens bedömmande av den tilltalades sinnesbeskaffenhet ske under behörigt hänsyn-tagande till den eventualiteten, att den tilltalade icke begått den gärning, varom är fråga, och läkarens utlåtande anpassas därefter.“ Härvid tycks man närmast ha syftat på det objektiva rekvisitet, men man kan givetvis ej undgå att ta hänsyn även till det subjektiva rekvisitet i detta sammanhang; erkännandet kan ju avse just syftet med handlingen.

Man kan emot den framförda uppfattningen göra gällande, att det redan på strafflagens tid även vid „otillräknelighet“ krävdes, att det subjektiva rekvisitet var fyllt, men man kan lugnt påstå, att i varje fall en realprövning härav sällan förekom, när „otillräknelighet“ — ordet användes här blott som beteckning för de biologiskt, enkannerligen psykobiologiskt, konstaterade tillstånd, som avsågs i SL 5:5 — ådagalagts. Exempel härpå utgör de för-utnämnda av *Kinberg* redovisade fallen. Man kunde f.ö. stödja sig på *Hagströmers* uppfattning i denna fråga; den överensstämmelse också med dansk doktrin.

För att klarlägga det följande resonemanget synes det motiverat att något ingå på det biologiska otillräknelighetsbegreppet.

Hagströmer inräknade under otillräkneligheten ett flertal särskilda individuella förhållanden och icke blott patologiska dylika, nämligen minderårighet, genom yttre förhållanden hämmad utveckling (alltså i huvudsak vad som kan kallas massiv mental-svält), sinnessjukdom, sinnesförvirring, rus utan egen skuld, viljeförlust genom hypnos, sömndruckenhet, legal narkos samt villfarelse, i första rummet s.k. faktisk villfarelse, vilken dock skulle vara ursäktlig, men också ursäktlig rättsvillfarelse, vilken sistnämndas exculperande betydelse dock i praktiken i hög grad begränsades.

Man räknade förr som bekant med psykologiska kriterier på tillräknelighet, fri vilja, insikt och förståelse för handlingens natur m. fl. Men även om man — som den danske straffrätts-experten *Hurwitz* påpekar — definierar tillräkneligheten som en rent neutral sammanfattning av en rad normalitetsbetingelser utan att man däri inlägger någon förutsättning om erkännande av ett metafysiskt frihetsbegrepp, så kan man ju inte positivt fastställa dylika normalitetstillstånd; man kan endast fastställa dess motsats otillräkneligheten och naturligtvis endast om man låter detta begrepp vara ett samlingsuttryck för vissa psykobiologiska fakta.

I svensk brottsstatistik och i rättsvetenskaplig diskussion torde, sedan långt tillbaka, uttrycket otillräknelighet ha använts uteslutande som beteckning för tillstånd som omförmäldes i kap. 5, 5 § strafflagen. Vad som begicks i sådana tillstånd omnämnes i lagtexten (S.L. 5:5) blott såsom gärning, icke såsom brottslig gärning, och vederbörande fälldes icke till ansvar för gärningen. Begreppet ansågs emellertid olämpligt och det torde på senare tid i officiella sammanhang endast ha förekommit i vissa nämnders statistik, och då haft nämnda betydelse. Det är emellertid belastat med metafysiska spekulationer och en nedsättande bibetydelse och är numera avskrivet i svenskt juridiskt språkbruk.

Av intresse för uppsåtsbegreppets klarläggande är särskilt den framställning rörande begreppen tilregnelse och tilregnelighet i dansk doktrin, som föreligger i *Waabens* nämnda monografi. Enligt den rättsuppfattning, för vilken *Waaben* gör sig till tolk, är sålunda uttrycken tillräknelighet och tillräknande de systematiska beteckningarna för en dubbel uppsättning regler om brottets psykologiska bakgrund, och både utilregnelighet och bristande tilregnelse, vilket sistnämnda begrepp är liktydigt med det subjektiva rekvisitet, utesluta var för sig straffbarhet. Motsvarande inställning kan man finna i brittisk rättskipning, däri defence kan byggas på antingen mistake eller insanity, begrepp som motsvarar tyngdpunkten i de danska begreppen bristande tilregnelse, respektive utilregnelighet.

Enligt dansk doktrin, sådan den framgår av *Waabens* arbete, är sålunda tillräkneligheten den subjektiva skuldens grundval, medan tillräknandet avser den form, i vilken den subjektiva skulden föreligger vid en konkret handlings företagande, alltså antingen som uppsåt eller oaktsamhet. Skuld i teknisk mening är sålunda icke ett materiellt definierat begrepp, utan brukas som en bekväm sammanfattning av speciella kriterier för straffbarhet (skuld i denna mening omfattar icke den objektiva „skulden“ som ju även förefinnes vid casus). Tillräknandet förutsätter alltså tillräknelighet; om individen är otillräknelig är tillräknandet uteslutet. Tillräkneligheten och otillräkneligheten fattas alltså som tillstånd hos individen, som han alltså är behäftad med. Otillräkneligheten bestämmes genom angivande av vissa egenskaper hos individen vid tiden för brottets begående, men fordran på kausalitetsförhållande — sådan som sedan 1946 förefinnes i Sverige — är ej uteslutet. Tillräknandet innebär krav på uppsåt eller oaktsamhet och kan betecknas såsom ett på tillräkneligheten som grundval föreliggande speciellt normalförhållande till de enskilda elementen i brottet. Otillräkneligheten, säger *Waaben*, är en måttstock för en reaktion, som kan gå helt på tvärs mot den normalpsykologiska och helt suspendera begreppen uppsåt och oaktsamhet.

Genom brottsbalken har man nu i Sverige helt tagit avstånd från en sådan begreppssuspension, och därför måste frågan om straffrättsreglernas tillämplighet på psykiskt abnorma personer helt vila på en detaljerad ingående prövning av det subjektiva rekvisitet, bedömt just ur synvinkeln av vederbörandes medvetna upplevande och reaktionsmöjligheter med hänsyn till närmast de uppsåtskrav, som förut angivits. Annars kan man ej tala om ett subjektivt rekvisit.

Med utgångspunkt från detta skall nu förutsättningarna för det subjektiva rekvisitets fyllande i abnormfallen granskas.

Bedömandet av detta kan icke vila på den givetvis oriktiga förutsättningen, att man utan vidare kan bedöma det subjektiva hos abnorma från normalpsykologiska aspekter med det objektiva inträffade som utgångspunkt. Man måste bedöma frågan, huruvida det subjektiva rekvisitet är uppfyllt, med hänsyn till vederbörandes abnorma psyke, och har man ej ingående kunskaper om psykopatologiska företeelser eller inhämtat uppgifter härom i det särskilda fallet, saknas ett måhända viktigt underlag för uppsåtsbedömningen. Utgår man vid uppsåtsbedömningen från att man fingerar ett normalt fungerande psyke hos den ifrågavarande individen betyder detta, att man vid en oförvållad sjukdom använder en metod, som är analog med den av *Wetter* lancerade „nykterhetsfingeringen“ vid självförvållat rus, utan att man kan åberopa ett rimligt kriminalpolitiskt syfte. Vid

denna föreställer sig domstolen gärningsmannen nykter och prövar om den i så fall skulle ansett honom ha utfört den inkriminerade handlingen med uppsåt (resp. i förekommande fall oaktsamhet). Domen bygger alltså på en fiktion.

Den uppfattningen måste alltså anses välgrundad, att, när det subjektiva rekvisitet bygger på ett rent individuellt psykologiskt förhållande, måste det i abnormfallen prövas från rent individuella förutsättningar och icke med utgångspunkt från antagandet, att det i dessa fall skulle ha förelegat ett psykologiskt normalförlopp.

Om man i denna fråga närmast utgår från uppsåtet, som är det regelmässiga kravet, är det alldeles uppenbart att tillstånd finnas, där man överhuvudtaget måste räkna med att rekvisiten för uppsåt inte rimligen kan anses vara uppfyllda. Hit hör naturligtvis förvirringstillstånd, där gärningsmannen helt kan ha missuppfattat situationen och tror sig utsatt för hot och begår en våldshandling eller tillägnar sig ett föremål, som han tror vara sitt eget eller åstadkommer skadegörelse i helt oordnat orostillstånd. Det kan därför ifrågasättas, om man ej har kommit ur askan i elden genom att knäsetta denna nya princip inom rättsreaktionssystemet, d. v. s. att låta doktrinen om allmänt ansvar omfatta även fall, där man inte alls har med normala psykiska reaktioner och föreställningsinnehåll att göra, och även i dessa fall vara nödsakad utreda, om uppsåt förelegat. Resultatet av att till blott påföljdsplanet överföra, vad som har med psykisk sjukdoms inverkan på det straffrättsliga bedömandet att göra, kan sålunda anses åtminstone diskutabelt. Helt har man inte heller anammat denna princip och det kan här erinras om § 2,2:a stycket i brottsbalkens 1:a kap. (ang. rus m. m.) och dess motsättningsvisa tillämpning, vilken innebär, att om någon utan eget vållande tillfälligt råkar i sådant tillstånd, att han är „från sina sinnens bruk“, så anses hans gärningar ej såsom brott. Något stadgande, som pekar direkt i denna riktning, finnes visserligen ej, ehuru förslag till sådant fanns hos strafflagberedningen, men stadgandet ansågs obehövt. Ansvarsfriheten anser *Strahl*⁶⁾ vara att rekommendera även om det skulle visa sig, att gärningsmannen handlat med vad man måste anse vara uppsåt. Om någon befinnes vara „från sina sinnens“ bruk, så skall han således bli föremål för olikartad straffrättslig bedömning med avseende på uppsåtet, om hans psykiska status beror på ett sjukdomstillstånd, som karakteriseras som tillfällig förvirring, än om den beror på en mera långvarig förändring av själsförmögenheterna. Ty vid de „vanliga“ sinnessjukdomarna beaktas gärningsmannens psykiska tillstånd först vid valet av påföljd, och skall man

6) loc. cit. s. 380.

dra ut konsekvenserna av *Strahls* uttalande kräves ej vid oförvållat rus ens för frikännande, att uppsåtsfrågan har varit föremål för bedömning, vilket dock, åtminstone teoretiskt, torde vara fallet vid „vanliga“ sinnessjukdomar. Med tanke på den större risken för ett fortvarande vårdbehov vid dessa senare förefinnas vissa praktiska motiv för en differentiering, men det synes onekligen tivelaktigt, om en sådan kan anses försvarlig.

Lagrådet uttalade i detta sammanhang, att om en handling begås av någon som är från sina sinnens bruk, kan denna handling ej tillräknas honom såsom uppsåtlig eller vårdslös och den är därför ej att bedöma såsom brott. En klar differentiering av vad som kan hänföras under denna beteckning för psykiskt tillstånd resp. under beteckningen sinnessjukdom är icke möjlig och i tveksamma fall kunde det medföra, att nödvändiga, speciella åtgärder beträffande den sjuke ej kan komma till stånd. Det nämnda stadgandet gör, att man måste ifrågasätta, huruvida icke den motsatsvisa betydelsen av stadgandet i Brb 1:2,2 st. kanske är uttryck för en undermedveten, kvardröjande diskrimineringsinställning beträffande de, som man i vanligt språkbruk betecknar som sinnessjuka, och att man därför inte vill dit föra förvirringar genom febertillstånd och toxiska påverkningar, kanske med den baktanken, att „det kan ju vem som helst råka ut för“. Det är svårt dock att inse, att det skulle vara en mera omotiverad diskriminering om man även vid denna grupp av fall, där ju dessutom uppsåt eller ev. oaktsamhet måste föreligga för att brottsbalken överhuvudtaget skall bli tillämplig, tillämpar Brb 33:2. — För rättspsykiatern torde det f.ö. vara en olöslig fråga, vart man nu skall hänföra ett konfusionstillstånd vid en akut encephalit eller commotio cerebri.

Man vidhåller alltså en juridisk distinktion av grundläggande karaktär, medan på senare år förlopp och prognos i fall, som man psykiatriskt räknar till psykosgruppen och därför hänför under Brb 33:2, så ändrats till det bättre, att symtomen ofta avklingar på en eller annan vecka eller t. o. m. snabbare.

Vad beträffar „påföljdsfrågan“ i fall, som bedöms efter Brb 1:2, 2 st., kan i detta sammanhang anföras: Så snart Brb. inte är tillämplig kan ett omhändertagande endast ske enligt lagen om sluten psykiatrisk vård och rekvisiten för sådant omhändertagande behöver ju inte alls vara uppfyllda vid den friande domens avkunnande, även om man därvid måste räkna med uppenbara framtida risker. Det samma förhållandet kan — varom mera nedan — för övrigt föreligga, då uppsåt saknats vid gärning, begången av sinnessjuk.

I princip har åklagaren att föra bevisning om att det subjektiva rekvisitet i det särskilda fallet är uppfyllt. Rättspsykiatern kan givetvis endast komma att i vissa fall medverka i hithörande

frågor. Denna medverkan kommer naturligt nog att närmast avse fastställande av sådana psykopatologiska fakta, som kunna innebära, att det subjektiva rekvisitet ej är uppfyllt. Med utgångspunkt från viktigare allmänpsykologiska aspekter på föreliggande frågor skall — i anknytning till *Waabens* framställning härav — i det följande vissa av de speciella problem, som möta ifråga om psykiskt abnormala, upptagas till granskning.

Benägenheten är givetvis stor hos en förhørsledare att få fram normalt föreställningsinnehåll och normala valhandlingar som underlag för en kriminell aktivitet. Han är givetvis från normalfallen inställd på detta och ej på kanske rent oförståeliga patologiska sammanhang. Har han fått ett positivt svar, exempelvis ett erkännande, anföres naturligtvis detta i protokollet. Härvid är givetvis ej sällan blott fråga om enkelt bejakande. Det torde inte förekomma, att förhørsledaren använder sig av den metod, som innebär ledande frågor från olika utgångspunkter och med suggestiv tendens i olika riktningar — sådan teknik anses ej tillåten i dessa sammanhang. Vid undersökning av psykiskt sjuka personer är emellertid en sådan metod ej sällan nödvändig, det är ju för varje psykiater välkänt hur småningom en helt annan och otvivelaktigt riktig bild av ett händelseförlopp och dess subjektiva korrelat kan växa fram under kringgående tekniskt skicklig utfrågning med försöksballonger från olika håll med mer eller mindre löst sammanhang med sakens kärna.

Man har sällan att räkna med en simulatorisk tendens, alltså att en psykiskt sjuk vill överdriva det abnormala i sitt psyke. Det motsatta fallet torde det vara väl så vanligt. Vederbörande söker efter normala förklaringar till sitt handlingssätt och accepterar genom förhørsledarens utfrågning aktualiserade motiveringar och uppsåt, kanske ibland rentav därför att han ej vill framstå som höggradigt psykiskt sjuk eller omdömeslös. Härvid kan också oförmåga till självanalys medverka och dessutom kan en skuld känsla i ett patologiskt depressivt tillstånd eller vid en normal depressiv reaktion på det inträffade vara av betydelse. Man har att med viss skepsis bedöma vederbörandes måhända av rationaliseringstendens och önskan att vara till lags betingade uppsåtserkännanden, även om uppgifternas lämnande ligger nära i tiden efter handlingen. Å andra sidan är det inte säkert, att sekundärt lämnade uppgifter är oriktigare än de primära, affekterna kan ha svalnat, och minnesmoment, som i den primära emotionella spänningen inte erinrats, kan klart framträda. Det lurar många fällor vid den psykologiska uppsåtsbedömningen hos psykiskt sjuka, och det är ingalunda lätt för ens en tränad psykiater att alltid få fram det i sammanhanget relevanta föreställningsinnehållet, affekter, valhandlande och eventuellt impulshandlande hos exploranden. Det är säkerligen i många fall

inte lättare än då det gäller normalfallen, där uppenbarligen de olika rättsvårdande myndigheterna kan ha sina besvärligheter. Det är ju under alla förhållanden önskvärt, att därvid uppsåtskravet inte tunnast ut, så att man onödigtvis utsätter en psykiskt sjuk för det ökade lidande i framtiden som konstaterandet av brottsliga tendenser innebär.

Vid underlåtelsebrotten, där det gäller uteblivande av en viljehandling, som åligger vederbörande, är uppsåtsfrågan kanske särskilt svårbedömd. Man måste fråga sig om icke överhuvudtaget en höggradig patologisk hypobuli, en aktivitetsförlamning, vara sig den beror på depressiv hämning eller har annan genes, måste anses utesluta uppsåt. I varje fall synes det absurt, att i dessa fall försöka presteras en uppsåtsbedömning efter mönster av en normalt fungerande psykisk verksamhet. *Strahl* anför i nämnda artikel: „En förutsättning för att någon skall kunna straffas för underlåtenhet är, att den underlåtna handlingen var möjlig för honom.“ Att man härvid skulle utesluta psykopatologiska hinder synes lika orimligt som att utesluta somatopatologiska.

Klart är även att i fall, som bedömts som tillgrepp eller egenmäktigt förfarande, ett underlåtelsemoment kan vara avgörande i aktivitetskomplexet, t. ex. att den tilltalade inte hos rättsinnehavaren begärt tillstånd till en aktivitet, utan uppskjutit förfrågningen och blivit ertrappad dessförinnan. Eventuellt kan villfarelse föreligga om vem som är rättsinnehavaren.

Det måste krävas bevisning om uppsåtlighet beträffande samtliga för handlingens kriminella karaktär nödiga — ofta flerfaldiga — gärningsmoment. Bevisningssvårigheterna ligga dels däruti, att det alltid är fråga om så att säga historiska fenomen, dels i att uppsåtet överhuvudtaget icke kan vid någon tidpunkt vara föremål för omedelbart objektivt konstaterande. Vore det inte självklart, att det yttre skeendet kan belysa det inre också efter en tids förlopp, då kommer man till att uppsåt inte går att bevisa. Den danske straffrättsexperten *Ørsted* i förra århundradets början ansåg erkännandet vara det enda faktiska beviset för dådet, men de två först återgivna fallen i den kasuistik, som nedan kommer att framläggas, styrker det kända faktum, att erkännandet är ett osäkert bevis. Praktiskt är emellertid bevisproblemet med få undantag knutet till fall, där förnekande föreligger.

Vissa uppsåtsbevis består i den tilltalades medgivanden och medtilltalades och vittnens iakttagelser rörande vad den tilltalade givit uttryck för om avsikt och uppfattning eller lämnade upplysningar samt den medtilltalades erkännande. Vidare kan exempelvis fastslås den tilltalades kännedom om, i ett sexualbrott, ett barns ålder m. m. Värdet av utsagorna som bevis beror givet-

vis på pålitligheten av sagesmannens — även den tilltalades — uppgifter. Beträffande psykiskt sjuka måste man därvid ta hänsyn till att en psykiskt sjuk kan ha minnesrubbningsar och ha svårt att försvara och förklara sig och kan vara suggererad i sina uppgifter.

Vidare har man de bevismöjligheter, som kännetecknas genom slutledning från objektiva till subjektiva förhållanden, därvid man utgår från tekniska upplysningar och föreliggande uppgifter om de objektiva förhållandena, om situation och förlopp. På grundval av härigenom vunnen kunskap om det objektiva skeendet och genom kritisk användning av allmänpsykologisk erfarenhet bildar sig domaren resp. åklagaren en uppfattning om det subjektiva i överensstämmelse med vad man överhuvudtaget gör i praktiska samhällslivet. För att leva sig in i detta skeende, som han inte själv har upplevt, har han alltså till sitt förfogande blott en reproduktion av det objektiva skeendet, och nog kan det förekomma misstag, när man ur det kanske i och för sig osäkra objektiva skall utleta det subjektiva. Och ifråga om detta förekommer ju individuella variationer i de allmänna reaktionsmönstren samt beträffande det aktuella och det habituellt ledande föreställningsinnehållet, värderingarna. Detta gäller speciellt psykiskt abnorma och ger här särskilt rum för oriktigt intolkande av motiv och avsikter. Beträffande avsiktsbevisen kan det t.ex. gälla om en person öppnat en dörr av misstag eller i avsikt att stjäla eller om en stöt mot en person beror på klumpighet i beteendet eller aggression. I dylika fall måste man givetvis i uppsåtsfrågan ta hänsyn till ett eventuellt föreliggande psykiskt abnormtillståndets betydelse. Beträffande höggradigt psykiskt sjuka kan det vara svårt att bedöma vad som är aggression eller blott inadekvat beteende. Sådana fall förekommer av och till inom den psykiska sjukvården, men leder ju sällan till rättsliga åtgärder, men detta kan dock inträffa. Man måste här särskilt beakta svårigheterna för en psykiskt sjuk person att förklara och försvara sig. Han kanske inte kan göra reda för sig på grund av emotionell stupiditet eller han kan på grund av organiska minnesrubbningsar ha glömt, att han blott sekundärt fått kännedom om gärningsfakta eller haft i sin hand corpus delicti, varigenom hithörande bevis skulle förfalla.

För uppsåt talar sådana förhållanden, som att gärningsmannen dolt eller sökt dölja handlingen eller ålagt tystnad om den. Detta kan ju också bero på gärningens ur helt andra synpunkter för honom obehagliga karaktär. Rent patologiska orsaker till nämnda beteenden äro emellertid möjliga och förringar värdet av dylika företeelser i abnormfallen. En patologisk observationsrädsla eller ett valhant tvångsneurotiskt beteende kan förväxlas

med avsiktliga döljandebeteenden resp. ambivalens inför utförandet av ett beslut att göra det medvetet olovliga.

Ett lågt pris kan utgöra häleriindicium, men en imbecill kan ju sakna insikt om en varas värde och såväl i detta som i andra avseenden kan ju patologisk glömska hos en psykiskt sjuk ha betydelse. Han kan t. ex. sakna insikt om en fara. Tankevillor hos en tilltalad ang. hans ekonomiska situation kan inverka vid bedömandet av uppsåtet vid bedrägeri vid upptagande av/förskott. Även med en i hög grad tänjbar schablon för normalbeteende som mall för uppsåtsbedömningen hos psykiskt abnorma måste det förekomma fall, där felbedömning kan inträffa.

Följande fall belysa vissa av nu anförda förhållanden.

Fall 1. En yngre man ställdes under åtal för dels förberedelse till bedrägeri, dels försök till bedrägeri. Han hade sedan inemot 2 år tillbaka visat utpräglade psykotiska symtom: autism, paratymi, tyckt sig observerad samt påverkad av andra och av strålar, upplevde omgivningen som förändrad. Vårdades en tid å psykiatrisk klinik under misstanke på schizofreni; fick insulin, elektroplexi och Mallorol. Blev under halvåret därpå alltmera besvärsfri. 1½ år efter insjuknandet köpte han en bil. Några månader senare återkom emellertid hans psykiska besvär. Vid ett tillfälle ville han göra sig av med bilen, eftersom det var en del ekonomiska bekymmer med den, och rullade den därför utför en backslutning samt förstörde registreringsskyltarna men ångrade sig och bärgade den. Angående omständigheterna betr. den första åtalspunkten må anföras: Expl. anlade vid ett senare tillfälle brand i bilen för att göra sig av med den. Polisen kom tillstades. Expl., som stannat ett stycke från platsen, gick dit efter en timme. Han nekade först, men erkände sedan försäkringsbedrägeri, men kom med fadern till polisen ett par dagar efteråt och återtog erkännandet. Fadern ansåg, att expl. handlat i sinnesförvirring och ej med uppsåt att bedraga försäkringsgivare. Skadorna på bilen belöpte sig på nära 1000 kr. Expl. undertecknade, trots att fadern varnat honom för att anlita försäkringen, en av verkmästaren ifylld blankett med anmälan att vindrutan spräckts av ett stenskott och ej av branden, ehuru han visste att det sistnämnda var fallet. Saken gällde blott 38 kronor. Härom handlar andra åtalspunkten. Verkmästaren ansågs ha handlat i god tro. Rättspsykiatern bedömde fallet som recidiverande förvirringstillstånd med schizofren symptomatologi och anförde, att gärningen, som inföll under ett psykosrecidiv, utlöst av avbrott i behandlingen, tedde sig främmande till sin motivering och utan sammanhang med personligheten i övrigt. Han anförde vidare, att det förhållandet, att expl. till en början erkant försäkringsbedrägeri, kunde berott på att han med insikt om det sjukliga i gärningens karaktär beredvilligt accepterat erbjudande om en

„naturlig“ förklaring, då han varit generad för yttringarna av sjukdomen.

Rättspsykiatern, som förklarade, att de åtalade gärningarna begåtts under inflytande av sinnessjukdom samt att expl. ej var i behov av vård å sinnessjukhus, utan borde överlämnas till öppen psykiatrisk vård, uttalade sig ej närmare om andra åtalpunkten och den psykopatologiska bakgrund, som skulle kunna antagas ha betydelse i uppsåtsfrågan beträffande denna. Rätten fann rörande första åtalpunkten, med beaktande av rättspsykiaterns uttalande, att expl.:s påstående angående syftet med antändandet av bilen ej kunde lämnas utan avseende, varför det inte var styrkt, att han hade uppsåt att bedraga försäkringsgivaren. Åtalet kunde i denna del följaktligen ej vinna bifall. Beträffande andra åtalpunkten — den oriktiga anmälan om vindruteskadan — förklarade rätten, att av expl. lämnade uppgifter framginge, att han gjort sig skyldig till gärningen ifråga, varför han dömdes jämlikt 9 kap. 1 och 11 §§ samt 23 kap. 1 § brottsbalken för försök till bedrägeri, och med stöd av 31 kap. 4 § brottsbalken överlämnades till öppen psykiatrisk vård. — Man måste nog även vad beträffar den andra åtalpunkten ställa sig ganska tvekande till om uppsåtsrekvisitet verkligen är fyllt. Det är väl inte omöjligt, att expl., som vid denna tidpunkt med all sannolikhet var att karakterisera som en hämmad, affektivt avtrubbad och genom läkemedelspåverkan till sin psykiska prestationsförmåga nedsatt schizofren, kanske blott bejakat vissa förmodanden, som verkmästaren haft anledning framställa rörande skadan på vindrutan medan handlingen upprättades, och att en oavsiktlig suggestiv påverkan förelegat, då expl. undertecknat handlingen. Måhända hade en anmodan av rätten till rättspsykiatern om en närmre utredning och ett uttalande i denna del kunnat ytterligare klarlägga uppsåtsfrågan.

Fall 2 gäller en medelålders man, som ställdes under åtal enligt strafflagen för djurplågeri och fälldes enligt brottsbalken kort efter dennas ikraftträdande. Genom vanskötsel på grund av bristande utgödsling med översvämning som följd hade ett stort antal smågrisar dött. Expl. gjorde härigenom en betydande ekonomisk förlust. Han sinnesundersöktes och befanns ha begått gärningarna under inflytande av en depression, rättspsykiatriskt jämställd med sinnessjukdom, psykogent utlöst genom psykiska påfrestningar betr. den av honom ägda fädernegårdens ekonomi och försäljning, sannolikt på konstitutionell bas. Det anfördes i utlåtandet bl. a. att i tillståndsbilden ingått ett betydande moment av apati, viljehämning och tanketröghet, som omöjliggjort dels ett normalt ställningstagande till problemen rörande djurens skötsel, dels utvecklande av den särskilda aktivitet, som

varit erforderlig för att den för honom själv deletära utvecklingen av förhållandena skulle förhindras.

Det synes sålunda uppenbart, att expl.:s apati och viljehämning innebär, att det saknas täckning för den förut omförmälda, av *Strahl* angivna förutsättningen för att någon skall kunna straffas för underlåtenhet; den underlåtna handlingen har nämligen av psykopatologiska faktorer ej varit möjlig för vederbörande, han har ej kunnat vidtaga någon väsentlig åtgärd för att hindra utvecklingen till det i objektivt hänseende kriminella. Det har sålunda icke varit fråga om en uppsåtlig likgiltighet, vilket naturligtvis måste anses ha förelegat, om en frisk person gjort sig skyldig till ifrågavarande underlåtenhet.

Expl. hade vid förhör uppgivit, att han hade klart för sig, att djuren vanvårdades och utsattes för lidande och att han var medveten om att det kunde bli straff för djurplågeri. Värdet för uppsåtsbedömningen av detta erkännande av denne, ännu vid tiden för den rättspsykiatriska undersökningen av skuldcomplex belastade, förut uppenbart skötsamme och ifråga om djurvården oförvittlige person, torde kunna anses diskutabelt. Vid den rättspsykiatriska undersökningen förklarade han angående sitt tillstånd vid tiden för brottet, att han grubblade över att han sålt sin gård, att allting stannade upp för honom, och det orätta i att han vanskötte djuren tänkte han inte på.

I det rättspsykiatriska utlåtandet anfördes ytterligare bl. a.: „Expl.:s nuvarande tillstånd karakteriseras av lätt depressiv förstämning på basis av ett emotionellt spänningstillstånd med fixering till de emotionellt belastade upplevelsorna i anslutning till försäljningen av fädernegården och de därpå följande händelserna, som försatt honom i hans nuvarande situation. Detta tillstånd indicerar icke vård å sinnessjukhus men kan komma att motivera ytterligare kontakt med läkare i öppen psykiatrisk vård, vilken kontakt dock kan anförtros expl. själv och hans anförvanter att ombesörja. Några psykiatriska skäl för särskilda åtgärder i brottsprofylaktiskt syfte förefinnes icke.“

I domskälen anförde häradsrätten bl. a., att expl. gjort sig känd som en synnerligen skötsam och driftig lantbrukare och att veterinären, som under tio år haft veterinärpraktiken på gården, därunder icke haft någon anledning till anmärkning, men att genom expl.:s „erkännande, vilket vinner stöd av övrig utredning, finner häradsrätten styrkt“, att expl. „gjort sig skyldig till djurplågeri genom att icke företaga erforderlig utgödsling och rengöring av svinhuset. Den vanvård av svinen, som sålunda förekommit, har varit av synnerligen stor omfattning och medfört avsevärt lidande för djuren, varför hans brottslighet är av allvarlig beskaffenhet.“ I domslutet förklarade häradsrätten expl. jämlikt 11 kap. 13 § strafflagen skyldig till djurplågeri samt

överlämnade med stöd av 31 kap. 4 § och 33 kap. 2 §, 1:a stycket brottsbalken expl. till öppen psykiatrisk vård.

Enligt i vår kulturkrets allmänt omfattade värderingar är djurplågeri, såsom riktande sig mot försvarslösa, en moraliskt sett särskilt fördömlig gärning. Men i ett fall som detta vore säkerligen exculperandet genom ansvars- och straffriförklaring enligt strafflagen för den tilltalade mera avlastande än det, särskilt genom de använda formuleringarna, kvalificerade ansvars- och skuldbeläggande som den fällande domen för konstaterad brottslighet av allvarlig beskaffenhet måste ha inneburit, låt vara att påföljden blott blivit öppen psykiatrisk vård. Om patienten uppfattar domen som en moralisk mindervärdesförklaring, om ock ej som straff, är detta icke ägnat att förvåna. Att undersökningsläkaren i sitt utlåtande framlagt grundade skäl för den åsikten, att sjukdomen medfört, att expl. saknat möjlighet att åstadkomma de underlåtna handlingarna, har icke kunnat förhindra det individuella lidande som en dylik brottslighetsförklaring måste innebära, och som måste uppfattas som ett i detta drama väsentligt innehåll ur, i ordets strikta bemärkelse, humanitär synvinkel. Om expl.:s senare öden har framgått, att det inträffade icke gått honom spårlöst förbi med hänsyn till hans psykiska balans, ehuru det är svårt att avgöra, vilken faktor, som härvid haft största betydelsen. Det hade säkerligen varit honom till hjälp, om han befunnits sakna uppsåt och därför frikänts eller ännu hellre, åtalet nedlagts.

Vad domstolens fördömande uttalanden kan ha för allmänpreventivt syfte är svårt att förstå; på psykiskt sjuka kan de näppeligen imponera och ingen frisk människa kan väl komma på den idén, att på detta sätt vansköta sina djur och göra en stor ekonomisk förlust därpå.

Fall 3. En synnerligen naiv och infantil, sannolikt hjärnskadad, schizofreniformt fladdrig, radiointresserad ung man, hade i en skrubbd funnit och tagit med sig en del, huvudsakligen kasserat ljudfilmsmaterial, värt 50 kr., och påträffades med detta ute på gatan. Han uppgav, att han tänkte köpa detta, sedan han provat det hos någon radiohandlande och fått kontakt med vederbörande maskinist.

Hans förfarande, sådant detta kunnat utläsas av handlingarnas uppgifter och hans egna meddelanden vid den rättspsykiatriska undersökningen, sett tillsammans med den psykopatologiska bild han företedde och de uppgifter om hans beteende i övrigt som förelägo, gav enligt undersökningsläkarens förmenande ett otvivelaktigt stöd åt expl.:s bestämda påstående, att han icke haft brottslig avsikt. Med anledning härav anfördes i utlåtandet bl. a., att det psykiska defekttillståndet — "som i och för sig i forensiskt avseende är att hänföra till sinnessjukdomarna

och ifråga om vilket sålunda § 5 i strafflagens 5 kap. är tillämplig — har uppenbarligen förelegat redan sedan lång tid före tidpunkten för nu åtalade gärning. Det må ytterligare framhållas, att expl.:s psykiska särbeskaffenhet talar för att han vid förövandet av de åtalade gärningarna saknat såväl tillägnelseuppsåt som uppsåt att vidtaga någon annan åtgärd, för vilka han ej trott sig kunna påräkna den av honom presumerade rättsinnehavarens medgivande.“ I utlåtandet förklaras vidare, att han icke var i behov av vård å sinnessjukhus. Rätten förklarade i sitt utslag, att han med uppsåt tillägnat sig materialet ifråga men att gärningen var strafflös jml SL 5:5, varför han icke kunde fällas till ansvar, samt att han borde ställas under tillsyn av psykiatrisk hjälpverksamhetsmyndighet. Han stod under sådan tillsyn i 5 år. Hans tillstånd var härunder oförändrat och veterligen förekom icke något kriminellt.

Vid åtskilliga andra typer av objektivt sett brottsliga gärningar, begångna av psykiskt abnorma, kan det subjektiva rekvisitets uppfyllande ifrågasättas. Vid brott mot 15 kap. brottsbalken, mened m. m., är speciellt intellektuell utvecklingshämning, minnesrubbingar och patologisk suggestibilitet och naturligtvis även andra psykiska rubbingar av betydelse för såväl uppsåts- som oaktsamhetsbedömningen. Det behöver givetvis inte alls föreligga någon psykisk abnormitet för att villfarelser bibringas en person genom andra förutgående handlingar och uttalanden. Men det är klart, att hos psykiskt sjuka förefintliga särskilda förutsättningar för felprestationer kan illudera, att uppsåt kan föreligga. I ett par av *Kinberg* i hans anförda arbete återgivna fall saker- och straffri-förklarades de tilltalade ehuru uppsåt måste anses uteslutet. *Öijing*⁷⁾ har redogjort för ett par intressanta straffriförklarade menedsfall, där det synes vara anledning ifrågasätta, om det subjektiva rekvisitet varit fyllt. I ett icke publicerat, förf. tillgängligt fall, hade den omedvetna autosuggestiva minnesförvanskningen varit så verklighetsavvikande, att vederbörande rättspsykiater karakteriserade den som minnes-hallucination.

Faktisk villfarelse utesluter uppsåt. Om en persons gärning beror på en faktisk villfarelse, vare sig denna beror på en sjuklig tankeverksamhet, ett sjukligt tankeinnehåll eller icke, kan gärningen logiskt sett icke falla under brottsbalken. Detta innebär givetvis en vinst för de sinnessjuka gärningsmännen, om vid gärningen villfarelse förelegat beträffande något gärningsmoment, enär de då icke kommer att hänföras under de kriminella. Förutsättningen är givetvis att uppsåtet verkligen prövas från de individuella förutsättningarna. Villfarelsen skall enligt doktrinen

⁷⁾ Festskrift för *Olof Kinberg*. Sthlm. 1938.

vara ursäktlig d. v. s. förutsätta normal aktsamhet hos individen, men det kan knappast anses rimligt att man, när fråga är om subjektivt rekvisit, härmed avser annat än sådan aktsamhet, som är normal för den ifrågakvarande individen. Det är inte lätt för domstolen att utan psykiatrisk expertis bedöma, vad som är normal aktsamhet hos en psykiskt sjuk person; det är svårt nog och säkerligen ej sällan omöjligt även för psykiatern.

Beträffande patologiskt betingade villfarelser må — utöver de konfusionella — nämnas de maniskt betingade, beroende på förväxlingar genom bristande uppmärksamhet och uppfattning. Villfarelser kan också föreligga i form av fixerade tankevillor om äganderätt eller dispositionsrätt.

I ett fall, där åtalet dock nedlades, ansåg en schizofren kvinna, att hon fått ett paraply, som hon tillgripit i en affär, av Churchill. I ett annat fall tillägnade sig en psykiskt sjuk varor i affärer, som hon ansåg, att hon själv ägde; det var här fråga om uppenbara tankevillor. Hon straffriförklarades. I ett tredje fall straffriförklarades en schizofren kvinna med utpräglade sjukdomssymtom för att hon tillägnat sig penningar i två butiker, tillhörande mannen. Hon ansåg sig ha fått tillstånd av mannen därtill, och det måste starkt ifrågasättas, om hon icke på grund av sitt psykiskt sjukliga tillstånd befann sig i faktisk villfarelse, och för övrigt också i ursäktlig rättsvillfarelse. Enligt nu gällande lag om sluten psykiatrisk vård skulle hon ej kunnat intagas för sådan vård, om hon, på grund av att subjektiva rekvisitet ej ansetts fyllt, befunnits ej ha begått något brott. Fallen är illustrationer till *Waabens* påpekande att otillräkneligheten kan gå helt på tvärs mot *dolus-culpa*-linjen.

Felaktiga uppgifter om tidpunkter av personer som på grund av minnesrubbningar har svårt att hålla reda på tidsförhållanden, äro naturligtvis viktiga, när det gäller att bedöma uppsåt i sjukförsäkringsbedrägerier.

Som belysning härav må anföras:

Fall 4. En 66-årig, genom långvarigt alkoholmissbruk dement person, företedde vid den rättspsykiatriska undersökningen, som kom till stånd först c:a 3 år efter den inkriminerade gärningen, mycket dåliga minnesfunktioner med nedsatt uppmärksamhet och uppfattning och med en i övrigt framträdande personlighetsregression. Hans tillstånd hade utvecklats sedan flera år tillbaka och var med all säkerhet utpräglat redan vid tiden för gärningen, som bestod däri, att han intygat, att han under 1 månads sjukskrivning avhållit sig från arbete, ehuru han arbetat under 10 dagar men hela tiden fått sjukförsäkring. Han ville varken erkänna eller förneka gärningen. Åtalet bestreds under framhållande att han på grund av mental rubbning, härrörande från hjärnskada, ej varit medveten om att hans uppgifter till försäk-

ringskassan varit oriktiga. Rätten fann bevisat, att expl. „begått de åtalade gärningarna, som är att bedöma på sätt åklagaren påstått“. Åklagaren hade yrkat ansvar enligt 13 kap. 10 §, 1:a stycket och 21 kap. 1 § strafflagen för bedrägeri, delvis medelst osann försäkran. I domskälen finnes intet direkt angivet angående det subjektiva rekvisitet. Undersökningsläkaren anförde bl. a., att expl. inte ägde, i det tillstånd han var vid undersökningstillfället, nödiga förutsättningar för adekvata valhandlingar beträffande sådana förhållanden, som de, för vilka han stod under åtal, men att det på grund av den fortskridna demensen ej kunde med säkerhet avgöras, om sådana förutsättningar förefunnits vid tiden för de inkriminerade gärningarna, men att hans psykiska rubbningar redan då varit så uttalade, att de måste hänföras under sinnessjukdomsbegreppet. I utlåtandet förklarades vidare, att han begått de åtalade gärningarna under inflytande av sinnessjukdom och att han var i behov av vård å sinnessjukhus. I domslutet förordnade rätten, att han skulle överlämnas till vård enligt sinnessjuklagen. Att uppsåt förelegat kan väl knappast anses bevisat. Denne man skulle emellertid säkerligen, även om han icke kunnat fällas för gärningen, ha kunnat intagas för sluten psykiatrisk vård på grund av oförmåga att taga vård om sig själv.

Att andra fall av felprestationer, som imponerar som gärningar med brottsligt uppsåt, kan genom tankspriddhet och glömska förekomma, framför allt hos senila, t. ex. i snabbköpsbutiker, är uppenbart, och det har härvid förekommit att åtal anställts även i fall av höggradiga minnesrubbningar på basis av grova hjärnskador, där brottsligt uppsåt måste anses högst osannolikt och i varje fall helt omöjligt att bevisa.

När det gäller brott, där oaktsamhet är tillräckligt subjektivt rekvisit, gäller den regeln, att oaktsamhet ej anses föreligga med mindre den handlande avvikit från godtagbart handlingssätt och det kunnat begäras av honom att han iakttagit sådant handlingssätt (*Strahl*)⁸⁾. Det, som kan begäras av en frisk, kan givetvis ofta ej begäras av en sjuk, vare sig det gäller fysiska defekter, exempelvis blindhet, eller psykiska, exempelvis minnesrubbningar.

Som ett indicium på att culpa i ett visst fall förelegat, är — den visserligen ej sällan ganska schablonmässiga — uppfattningen om aktsamhetens gränser hos normala personer naturligtvis en riktig utgångspunkt. Men denna utgångspunkt har ett begränsat värde beträffande gärning av psykiskt abnorma, ty när det gäller det subjektiva rekvisitet hos dessa, kan man ej bortse från att det gäller det aktsamhetskrav, som kan ställas på just

⁸⁾ loc. cit. s. 390.

den ifrågavarande personen. Och kan man visa, att abnormiteten ifråga härvidlag har betydelse, är aktsamheten hos normala personer i motsvarande situation ingen användbar likare.

När man kommer in på specialstraffrätten, där oaktsamheten — om den ej är ringa — i regel är tillräckligt subjektivt rekvisit, har psykiskt abnorma tillstånd stor betydelse för bedömandet. Särskilt gäller detta vissa trafikbrott, vid vilka nära nog strikt ansvar tillämpas, men där psykisk insufficiens i form av uppfattnings- och minnesrubbingar måste anses i hög grad försvåra iakttagandet av gällande bestämmelser.

Rörande bevisfrågorna överhuvudtaget må återges följande allmänna reflektioner av *Waaben*: Även om domstolen är nödsakad att göra bruk av allmänna erfarenheter som surrogat för ett direkt konstaterande av brottmålets fakta, så står det bestämt fast, att bedömandet av bevisen för det subjektiva förhållandet skall ta sikte på den särskilda gärningsmannens helt individuella förhållanden. Varje drag, som kännetecknar hans psyke eller hans förhållande till det objektiva sammanhanget kan därför få betydelse för bedömandet. Uppsåt kan sålunda vara uteslutet på grund av ringa begåvning eller utveckling eller bristande kunskaper, speciella kulturella eller religiösa förutsättningar, upphetsning, nervositet eller sjukdom. — Vad *Waaben* sålunda anfört synes särskilt vara av vikt när det gäller subjektiva rekvisitet vid psykisk abnormitet. I dessa frågor anför *Waaben* vidare, att det skall vara bevisvärderingens huvuduppgift att undgå fällande dom å den som alls icke haft ett gärningsmoment eller kriminell följd i tankarna. Han framhåller vidare att tveksamhetsmarginalen, som är olika vid olika brott och olika bevismedel, är större beträffande det subjektiva än det objektiva rekvisitet, men man är därför icke berättigad att slå fast, att uppsåt kräver mindre starkt bevis än de objektiva förhållandena. Han gör vidare gällande, att man måste fasthålla, att om hypotesen god tro kan tänkas hålla sticK för en av 100 personer i samma situation, så måste man vara redo att frikänna 100 fall. Så långt den danske rättslärd. — Även om man frågar sig om detta är möjligt i praktiken, så bör det vara alldeles särskilt viktigt, att man, när man i det speciella fallet drar sannolikhets slutsatser om uppsåtet, håller i minnet det handikap, som förefinnes hos psykiskt sjuka personer genom att motstridande uppgifter på grund av det psykiska tillståndet även oprovo-cerat kan lämnas av dem. Det torde vara särskilt svårt att hos psykiskt abnorma kunna lösa bevisproblemet, när detta ligger i frågan om vederbörande handlat med normal lovlig avsikt eller i rättsstridigt syfte. Däremot torde nog ställningstagandet till det psykologiska alternativet: antingen har vederbörande haft kännedom om en sak eller icke alls tänkt på den, men påstår detta lögn-

aktigt, ibland vara lättare, då det gäller psykiskt abnorma. Det systematiska ljugandet kräver ju åtminstone i vissa hänseenden en fullgod psykisk prestationsförmåga. Det må ifråga om bevisningen till slut anföras, att då det gäller de svårare psykiska rubbningar, som man brukar hänföra till psykoserna, så presumerar man i regel, att sjukdomen haft inflytande på brottets tillkomst. Man bör därför kunna med viss rätt ställa frågan, om man inte också vid egentliga psykos kan i regel anse, att psykosens i sådan grad har inflytande i fråga om det psykiska skeende, som är en förutsättning för det subjektiva rekvisitets uppfyllande, att detta krav ej kan anses styrkt.

Vid genomgång av ett stort antal fall alltsedan 1930-talet beträffande domskäl och domslut vid svenska domstolar, där sinnesbeskaffenheten hos den tilltalade varit sådan, som avses i 5 kap. 5 §, strafflagen, respektive 33 kap. 2 § brottsbalken, har framgått att uppsåtsfrågan sällan närmre diskuterats. Vederbörande har sakerförklarats eller förklarats skyldig till de åtalade gärningarna och lagparagrafen har angivits, varefter 5:5 eller 33:2 ansetts tillämplig och eventuellt vårdbehov konstaterats, respektive påföljden bestämts. Som förut anförts har dock i det här återgivna fallet n:o 3, avdömt enl. strafflagen, mot läkarutlåtandets sannolikhetsslut om motsatsen, angivits, att rekvisitet uppsåt varit uppfyllt, och i fallet n:o 1, avdömt enl. brottsbalken, har en av åtalspunkterna ogillats, enär uppsåtet ej befanns styrkt, varvid rätten stödde sig på vad undersökningsläkaren anförde om gärningens psykologiska bakgrund och om den tilltalades återtagande av ett inför polisen gjort erkännande av brottsligt uppsåt. Det vore intressant att, sedan Brb ytterligare några år varit i kraft, undersöka, hur, i abnormfallen, domstolarna i allmänhet ställt sig till uppsåtskravet.

Angående straffansvaret vid rus har uppenbarligen kriminalpolitiska synpunkter spelat stor roll för lagstiftningen. Det må i detta sammanhang icke framhållas någonting annat än den inkonsekvens, som ligger däri, att man är i färd med att avkriminalisera det akuta ruset, medan man bedömer brottsliga gärningar i självförvållat rus, även om detta är beroende på en klart patologisk drift, på grundval av nästan uteslutande de objektiva rekvisiten och att här alltså i praktiken föreligger nära nog strikt ansvar. *Strahl* framhåller visserligen i förut omförmälda artikel, att dolus- och culpa-begreppen ej får fattas för snävt och att brottsbalken häri vidgat culpaområdet, men om detta har någon praktisk betydelse återstår att se. Det kanske blott kommer att krävas ett minimum av psykologiska kriterier på att åtminstone culpa, men måhända även uppsåt skall anses ha förelegat. Det torde i varje fall vara osäkert om någon mera ingående bevis-

ning angående det subjektiva rekvisitets fyllande är att räkna med vid självförvållat rus.

Man får betr. dolus- och culpa-begreppen överhuvudtaget hoppas, att för de psykiskt sjukas del dessa ej urholkas. De för en psykiskt sjuk ofta särskilt allvarliga följderna av otillräckliga krav på bedömningen av det subjektiva rekvisitet ligger i öppen dag. Redan det förhållandet, att han ställs under åtal, är inte likgiltigt, och rättegången innebär ju naturligtvis en extra börda ovanpå sjukdomen både psykiskt och ekonomiskt, även om vederbörande omsider frikännes eller de straffrättsliga påföljderna blir ringa eller inga. Det finnes därjämte anledning att reservera sig mot strafflagberedningens åsikt, att den ansvarsbefrielse, som strafflagen kap. 5, § 5 innebar, är av ringa vikt. Förhållandet saknar icke betydelse för valorisationsprocessen vare sig hos den tilltalade — särskilt om han är en psykosensibel person — eller omgivningen, med andra ord, för självkänslan och den interpersonella statusgraderingen. Såväl *Kinberg* i förutnämnda arbete som *Colin Howard*⁹⁾ i hans inträngande arbete „Strict Responsibility“ fäster stort avseende vid sakerförklaringens vanärande betydelse. Det får nog anses mera påfrestande att befinnas uppsåtligt ha begått ett grovt brott, kanske rent av mord, än att anses ha varit „otillräknelig“. La honte est dans le crime, et non pas dans le supplice (Voltaire). Det kan väl knappast anses, att det för en psykiskt sjuk i allmänhet är särskilt lätt att komma över en moralisk prickning. Det kan vara anledning erinra sig detta i fall av eventuellt oberättigad misstanke för tillgrepp i snabbköpsbutiker, där ju den misstänkte vid en blivande lagändring kan komma att ställas inför alternativet rättegång eller falskt erkännande med kännbara böter för att undgå skammen och påfrestningen av att ställas inför domstol och riskera fällande dom. De sociala följderna för den tilltalade av en dom för brottslig gärning är också att räkna med. Under förutsättning att uppsåtkravet ej uttunnas till vad det i praktiken varit under strafflagens giltighetstid skulle Brb. medföra en förbättring för de psykiskt sjuka i det att sakerförklaring kunde antagas utebli, men om detta ej blir fallet ger Brb. i varje fall inte mindre möjligheter till ingripanden mot den tilltalade än strafflagen. Och härtill kommer sålunda i regel tyngden för den sjuke av uppsåtlig gärning, skuld och ansvar.

Hur skall nu — om anförda synpunkter godtagas — domstolarna möta de genom Brb. aktualiserade kraven på en ingående uppsåtsbedömning och bevisning hos psykiskt abnorma, krav som straffröförlaringen enligt strafflagen i praktiken nästan genomgående satte ur spel? Denna bedömning sträcker sig vida

⁹⁾ *Colin Howard*: Strict responsibility. London 1963.

utöver det år 1946 införda bedömandet av sambandet mellan å ena sidan det biologiskt, enkannerligen psykobiologiskt, konstaterade tillståndet hos gärningsmannen och å andra sidan det psykologiska skeende, som karakteriseras som tillståndets inflytande på tillkomsten av de inkriminerade handlingarna. Man kan som ovan anförts knappast se någon annan möjlighet än att rättspsykiatrisk expertis anlitas, som ju därvid också måste tränga in i de rättsvetenskapliga frågeställningarna. Vägarna för att åstadkomma nödig belysning av uppsåtsfrågan i de särskilda fallen böra i varje fall tagas under omprövning. Måhända kan det uppfattas som ett obehörigt ingrepp i domstolarnas verksamhet, att rättspsykiatern spontant påpekar förhållanden, som till äventyrs kan tyda på avsaknad av subjektivt rekvisit vid den åtalade gärningen. Förr i tiden betraktades det säkerligen ibland som en åtminstone inte särskilt önskvärd inblandning, men häri torde en ändring ha skett. Man torde också kunna ifrågasätta, om ej domstolarna i de säkerligen fåtaliga fall, där uppsåtsfrågan synes tvivelaktig, borde begära undersökningsläkarens uttalande därom redan då den rättspsykiatriska undersökningen beslutas och därvid precisera frågeställningarna, varvid undersökningsläkaren vid sin undersökning speciellt kunde inrikta sig härpå och på grundval av denna framlägga ett särskilt omsorgsfullt framvunnet material, på vilket han kan stödja sin åsikt till ledning för domstolen. Hans huvudsakliga uppgift blir som nämnt att framföra de psykopatologiska fakta, som talar emot att rättsstridigt uppsåt förelegat. Det räcker naturligtvis inte med att påvisa, att det finns patologiska moment i motivkomplexen, alltså patologiskt inflytande för uppsåtets tillkomst — här saknas den parallell, som man velat ha emellan straffrätt och civilrätt och som motiverade inflytandekravets införande 1946 (sid. 83 strafflagsberedningens betänkande 31/12 1942). Man måste göra sannolikt, att i det psykologiska korrelatet till handlingen, på grund av patologiska föreställnings-, känslö- eller viljefunktioner, något för uppsåtskravet täckande väsentligt moment saknas. Mer kan man dock inte begära, ty normala funktioner finnas alltid med i det psykiska skeendet — allt är ej abnormfenomen. Eventuellt kunde frågan, om det subjektiva rekvisitet varit uppfyllt, i förekommande fall upptagas redan vid åklagarens handläggning eller i samband med intyg enligt lagen om personundersökning i brottmål. — Vidare måste i lagstiftningsavseende något göras för att i särskilda fall nödvändiga åtgärder i brottsproflyktiskt syfte skall kunna komma till stånd, om brottsbalken på grund av avsaknad av subjektiva rekvisitet icke befinnes tillämplig. Domstolen borde kunna i anslutning till frikännande dom upptaga frågan om behov av slutna psykiatrisk vård och fatta beslut därom, när domstolen på grundval av läkarutlåtanan-

det anser sociala risker vid den frikändes vistelse utom sjukhus föreligga och någon av de i lagen 16/6 1966 för sluten psykiatrisk vård fastställda indikationerna (punkt e i § 1 ej utesluten) föreligger. Detta behöver även gälla i fall, som domstolen genom motsättningsvis tillämpning av brottsbalkens 1 kap. § 2,2:a stycket frikänner. Det synes dock ej motiverat att här närmre ingå på de speciella spörsmål, som måste följa inom lagstiftningen i övrigt.

Det torde ej vara många fall, som bliva aktuella i de avseenden som här avhandlats, och någon större belastning av den rättspsykiatriska organisationen torde sålunda ej behöva befaras, om denna därvid inkopplas. Men det har syntts författarna motiverat att till granskning upptaga vissa frågeställningar, som brottsbalkens tillkomst givit anledning till, i avsikt att rikta uppmärksamheten på ifrågavarande problem — ej att prestera någon kritik av vare sig brottsbalkens syften eller rättsvårdande instanser, även om i undantagsfall ur psykiatrisk synvinkel mindre önskvärda konsekvenser av den nuvarande ordningen kan ha förekommit.

Det bör emellertid klarläggas, vilka åtgärder inom rättsproceduren, som med hänsyn till vad som anförts kan anses erforderliga för ernående av de praktiska resultat, vartill brottsbalken syftar. Redan i utgångsläget måste dock framhållas, att dess uppgift att söka skapa för rättssamhällets bestånd nödiga ledande idéinnehåll hos dem, som begått brott, och hos samhällsmedlemmarna överhuvudtaget, och att i övrigt tillgodose samhällsskyddskraven, inte kan bli lidande av att man skonar en handfull psykiskt sjuka, beträffande vilka de sistnämnda kraven sakna relevans, för påfrestningar, som inte heller har någon individualpreventiv betydelse. Härvid kan säkerligen — om ock blott i enstaka fall — något stå att vinna om åtal nedlägges eller friande dom meddelas, när genom den rättspsykiatriska undersökningen gjorts sannolikt, att det subjektiva rekvisitet icke kan anses uppfyllt.

Joen Björnberg. Kjell Björnberg.